

РОЗВИТОК КОНКУРЕНЦІЇ В УМОВАХ БОРОТЬБИ З МОНОПОЛІЗМОМ

Конкуренція є об'єктивним економічним законом розвинутого товарного виробництва, дія якого для товаровиробників є зовнішньою примусовою силою до підвищення продуктивності праці на своїх підприємствах, розширення масштабів виробництва, прискорення НТП, впровадження нових форм організації виробництва і систем заробітної плати тощо. В своєму історичному розвитку вона пройшла ряд етапів.

На нижчій стадії розвитку капіталістичного способу виробництва (початок XVI – кінець XIX ст.) панувала вільна конкуренція між власниками невеликих підприємств, які виробляли товари на невідомий ринок, у формі внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції. Панувала вільна (або чиста, досконала) конкуренція, для якої характерні велика кількість конкурентів – виробників і конкурентів – покупців, вільний доступ товаровиробників до будь – якого виду діяльності. За цих умов процес ціноутворення здійснюється внаслідок вільної (без будь – яких обмежень) і стихійної взаємодії попиту, пропозиції та цін, що означає саморегулювання економічної системи. Товаровиробники орієнтуються на задоволення потреб споживачів. Ідеальною моделлю у цій схемі є ситуація, коли повністю виключається дискримінація споживача, що означає своєрідний диктат споживача над продавцем. За вільної конкуренції жодна з фірм не може впливати на ринкову ціну. Певною мірою таким вимогам в сучасних умовах відповідають ринки сільськогосподарської продукції та послуг. На тривалому проміжку часу ціни тяжіють до суспільно необхідних витрат виробництва [1:148].

Вільна конкуренція зумовила розвиток концентрації та централізації виробництва і капіталу й на певному етапі (остання третина XIX ст.) привела до виникнення монополії. У ході еволюції економічної системи змінюється і конкуренція – виникає монополістична конкуренція. Як і чиста конкуренція, цей її вид охоплює багатьох виробників і продавців. Однак купівля і продаж вже не здійснюються за єдиною ринковою ціною, тобто виробник має можливість впливати на встановлення ціни. Таку конкуренцію вважають недосконалою [2:89].

До завоювання підприємцями монопольного становища на ринку ведуть два основні шляхи. Перший з них полягає в концентрації виробництва, тобто зосередженні засобів виробництва, працівників та обсягів виробництва на великих підприємствах. Якщо процес концентрації виробництва відбувається безперервно протягом тривалого часу, є сталим і внутрішньо необхідним для розвитку економіки, то він вже набуває рис закону концентрації виробництва, дія якого з різною інтенсивністю спостерігалася на всіх етапах розвитку капіталізму, тобто починаючи з XVI ст. Щоб вижити у конкурентній боротьбі, яка була неминучою для процесу концентрації, підприємці були змушені впроваджувати нову техніку, розширювати далі масштаби виробництва. При цьому відбувалося розшарування підприємств на дрібних, середніх та великих. І саме перед найкрупнішими з них нарешті постала проблема вибору: або продовжувати між собою виснажливу боротьбу, яку однозначно б "пережили" не всі, або дійти згоди щодо масштабів виробництва, цін, ринків збуту тощо. Звичайно, далекоглядні виробники віддавали перевагу другому шляху і укладали між собою угоди (гласні і негласні, таємні), які й зараз є однією з найхарактерніших рис монополізації економіки. Отже, як можна бачити, виникнення підприємств-монополістів – закономірний етап розвитку продуктивних сил, еволюції ринку [3:92].

Існує також інший шлях, внаслідок якого монополії виникають набагато швидше, ніж внаслідок концентрації. Мається на увазі централізація виробництва і капіталу, тобто добровільне об'єднання компаній або поглинання фірмами-переможцями банкрутів. Централізація капіталу – це збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання або злиття раніше самостійних капіталів. Типовим прикладом такого об'єднання можуть слугувати акціонерні компанії.

За останні 15-20 років у ведучих капіталістичних країнах виникли потужні стимули до централізації капіталу, до злиття та поглинання одних фірм іншими, особливо в рамках великого бізнесу. Економічні труднощі 70-80-х років, зумовлені ними падіння норми прибутку та посилення інвестиційного ризику змусили багато великих компаній поглинати суперників [3:98].

Сучасна хвиля злиття та поглинання вихлюпнулася на міжнародну арену. В стратегії транснаціональних корпорацій придбання діючих компаній розглядається як найбільш ефективний спосіб закріплення на зарубіжних ринках. І тут перевага надається великим національним фірмам та їхнім філіалам. В останні роки відбувається швидке і глибоке переплітання активів компаній різної національної приналежності.

Теоретичні дослідження проблеми показують, що відношення суспільства і держави до різних форм недосконалої конкуренції завжди двояке внаслідок суперечливої ролі монополій в економіці країни. З одного боку, монополії можуть обмежити випуск продукції й установити більш високі ціни в силу свого монопольного положення на ринку, що викликає нерациональний розподіл ресурсів і обумовлює посилення нерівності доходів. З іншої ж сторони, існують дуже вагомі аргументи на користь монополій. Продукція монополістичних компаній відрізняється високою якістю, що дозволило їм завоювати пануюче положення на ринку [2:94].

Перехід України до ринкової системи економічних відносин сприяє виникненню конкуренції між виробничими і комерційними підприємствами. Конкуренція розглядається як один з найефективніших механізмів забезпечення гармонії між попитом і пропозицією. Однак, постій-

ним супутником вільної конкуренції в усіх державах, за всіх політичних режимів завжди була і залишається недобросовісна конкуренція. В наш час, коли економіка України тільки розпочинає своє становлення, саме недобросовісна конкуренція майже повністю захопила ринок України [4:212].

При цьому споживач позбавлений можливості контролю за конкуренцією при вільній грі ринкових сил. Практика засвідчує, чим напруженіша ситуація складається на ринку, тим меншою мірою споживач може виконувати функцію контролера чи судді. Як правило, споживач просто не в змозі виявити, що має місце недобросовісна конкуренція і діяти відповідним чином, наприклад, відмовляючись від придбання товару. Таким чином, споживач виступає в даній ситуації на ринку як суб'єкт, що вимагає захисту так само, як і чесний виробник товарів або послуг.

Можна назвати такі дві основні форми боротьби з монополіями: 1) попередження створення монополій; 2) перешкоджання використанню монопольної влади. Законодавство країн Заходу діє в основному за допомогою першої форми. Це відбувається тому, що на думку провідних спеціалістів у цій області значно легшим є не допустити виникнення монополії, ніж потім боротися з уже існуючою.

Для забезпечення ефективної антимонопольної боротьби важливо вивчити і запровадити передовий світовий досвід. У Сполучених Штатах, наприклад, першим законодавчим актом, спрямованим проти монополізації економіки, був "Антитрестівський акт Шермана" (1890 р.). За ним оголошувалося незаконним створювати монополії або вступати в змову для обмеження конкуренції. Цей закон з доповненнями 1914, 1936, 1950 рр. діє і дотепер. Пізніше був прийнятий "Закон Клейтона" (1914), який заборонив угоди про обмеження кола контрагентів, купівлю або "поглинання" фірм, що можуть призвести до монопольного становища. Потім був "Акт про Федеральну торговельну комісію" (1914), що був прийнятий, щоб привести в дію попередні антитрестівські закони і наглядати за їх виконанням. Протягом 20-х років антитрестівська діяльність дещо послабилася, проте з початком депресії 30-х років суспільство перестало хвилювати питання підвищення цін. Від підприємців, особливо дрібних, почали надходити до законодавчих органів вимоги стримувати ціни від падіння, а не підвищення. Проте пізніше процес державного регулювання монополій продовжився і прийнятий "Закон Селлера-Кефовеера" (1950) доповнив попередні положення про недопущення злиття фірм шляхом придбання активів [5: 378]. Антимонопольне законодавство країн Західної Європи є ліберальнішим, ніж у США. Воно не поширюється на націоналізовані підприємства, сільське господарство, рибальство, лісове господарство, видобуток вугілля, зв'язок, страхування тощо [1:177].

Конкуренція та антимонопольна практика регулюються сьогодні і на міждержавному рівні документами Комісії ООН з питань промисловості і торгівлі та ін.

Антимонопольне законодавство в Україні визначає правові основи обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за його дотриманням. Законом України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності", прийнятим у березні 1992 р., змінями до нього та прийнятим у червні 1996 р. на його розвиток Законом України "Про захист від недобросовісної конкуренції" караються всі дії підприємця, які спрямовані на створення перешкод доступу на ринок іншим та на встановлення дискримінаційних цін на свої товари. Закони спрямовані на здійснення "демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки підприємців, які сприяють розвитку конкуренції" [6: 28].

Антимонопольна політика не має на меті ліквідацію чи заборону крупних монопольних утворень, бо у суспільстві давно склалося розуміння того, що монополія, як один із основних факторів зростання прибутку не може бути "приборкана". Тому основним завданням є поставити її під державний контроль, усунути можливість зловживань монопольним становищем.

Література

1.Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран.-Москва: «Международные отношения», 1995. 2.Основи економічної теорії. Під ред. Мочерного С.В.- Київ: «Академія», 1997. 3.Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань. Навч. посіб. – Київ: Вища школа, 1998. 4.Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. За редакцією Саблука П.Т. – Київ: ІАБ, 2001.- 511с. 5.Самуельсон Поль. Економіка.- Львів: Світ, 1993.- 460с. 6. Барановський О. Що таке монополія і як з нею боротися? // Фінансова Україна, 26 грудня 1995р.

Анотація

Висвітлено сутність та історія становлення конкуренції. Охарактеризовано зарубіжний досвід і вітчизняне законодавче забезпечення боротьби з монополізацією.

Annotation

Are covered essence and history of a competition. Is made the characteristic of foreign experience and domestic legislative maintenance of struggle with monopolization.